

BORÇALI (GÜRCİSTAN) KARAPAPAK/ TEREKEME TÜRKLERİ AĞZINDA İSİM ÇEKİM EKLERİ*

*Bahadır GÜNEŞ***

ÖZ

Azerbaycan Türkçesinin Batı grubu ağızları içinde ele alınan Borçalı Karapapak/ Terekeme ağızı, ses ve şekil bilgisi bakımından dikkat çekici ürünler ortaya koymaktadır. Bölge ağızında Türkiye Türkçesi ağızları yanı sıra Azerbaycan Türkçesinin diğer ağız yöreleriyle birleşen ve bu ağızlardan ayrılan birçok özellik bulunmaktadır. Yöre ağızında öne çıkan bu niteliklerden biri de isim çekim eklerinin kullanılışıdır. Söz konusu eklerden bazıları bölge ağızında eklendiği kelimenin son ünsüzüne bağlı olarak birtakım değişimler geçirerek kullanılmaktadır. Bu çalışmada 2010 yılında bölgeden tarafımızca derlenen metinlerden hareketle açıklamalı ve örnekli bir şekilde isim çekim eklerinin kullanılışı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Borçalı, Gürcistan, Karapapak/Terekeme, ağız, isim çekim ekleri

THE DIALECT OF BORÇALI (GEORGIAN) KARAPAPAK/ TEREKEME TURKS AND INFLECTIONAL SUFFIXES

ABSTRACT

Borçalı Karapapak/Terekeme dialect, fitting into the dialects of the western group of Azerbaijani Turkish, displays interesting phonological and morphological characteristics. A lot of features are included in the regional dialect which either cover other regional dialects of Azerbaijani Turkish besides the Turkish language spoken in Turkey or differ from these dialects. One of the outstanding feature of the regional dialect is the use of the inflectional suffix. It is seen that some of the suffixes or prefixes are used with a number of changes depending on the ending consonant of the word to which they are added in the regional dialect. In this study, the

* Bu çalışma Karadeniz Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri tarafından desteklenen “Borçalı (Gürcistan) ve Ardahan/Çıldır Karapapak/Terekeme Ağızının Mukayeseli İncelenmesi” projesi kapsamında ortaya konulmuştur.

** Arş. Gör. KTÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, TRABZON.

focus is on the use of the inflectional suffixes thorough examples and explanations with.

Keywords: Borçalı, Georgia, Karapapak/Terekeme, dialect, inflectional suffixes.

Giriş

Bugün Gürcistan sınırları içinde, Tiflis'in güneyinde; Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan sınırında bulunan Borçalı, eski bir Türk yurdudur. Bu durum, şimdilerde Gürcistan'ın yönetimi altında bulunsa da bölge halkının ağırlıklı bölümünün Türk oluşu nedeniyle bugün de devam etmektedir. Genel kabule göre böri+çala= kurt tepesi¹ anlamına gelen ve Borçalı adını alan bölgede yaşayan Türkler, "Karapapak" veya "Terekeme" şeklinde adlandırılan ve Oğuz-Kıpçak karışımı oldukları kabul edilen halktır. Başlarına koyun veya kuzu derisinden yapılmış yünlü şapka taktıkları için Karapapak adını alan bu Türklerle verilen bir diğer ad Terekeme'dir. Terekeme adı ise Türkmen kelimesinin çoğulu olan "terakime" kelimesine dayanmaktadır².

Derleme esnasında görüşülen insanların genel kanaatine göre, Karapapak adı, bu Türklerden yerleşik yaşamı seçenlere; Terekeme adı ise göçebe bir hayat yaşayanlara verilmektedir. Ancak bugün tamamen yerleşik bir yaşam sürdüren Karapapak/Terekemeler, her iki ad birlikte kullanılarak anılmaktadır. Gürcistan'ın resmî rakamlarında yaklaşık 200.000 olarak belirtilen Borçalı Karapapak/Terekeme Türklerinin sayısı aslında 550.000 civarındadır.

Özellikle 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonucu Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan Karapapak/Terekeme Türklerinin önemli bir bölümü Türkiye'de Kars, Ardahan, Ağrı, Muş, Amasya, Tokat, Sivas illerinin çeşitli yerleşim birimlerinde bulunmaktadır. Borçalı'dan göç etmek zorunda kalan Karapapak/Terekeme Türklerinin bir bölümü ise İran'ın Sulduz bölgesine yerleşmişlerdir³.

Borçalı Karapapak/Terekeme Türkleri ağız, Azerbaycan Türkçesinin Batı grubu ağızları içinde değerlendirilmektedir. Batı grubu ağızları Borçalı'dan

¹ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bk. Semra Alyılmaz, *Borçalılı Bilim Adamı, Eğitimci, Şair Valeh Hacılar: Hayatı-Sanatı-Şiirleri*, Devran Yayınları, Ankara 2003, s. 15.

² Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 158.

³ Mirza Bala, "Karapapak", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 330; Semra Alyılmaz, *a.g.e.*, s. 5-6; Nevzat Özkan, *Türk Dilinin Yurtları*, (2. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 85. Sulduz'a yerleşen Karapapak/Terekeme Türkleri burada; Terkevin, Saral, Araplı, Can Ehmetli, Ulaşlı, Tekeli, Borçalı şeklinde olmak üzere atalarının adlarını yaşatmaya devam etmektedirler. Semra Alyılmaz, "Borçalı (Gürcistan) Karapapaklarının/Terekemelerinin Tarihine Dair", *Yeni Türkiye (Türkojoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı I)*, Yıl: 8, S. 43, Ocak-Şubat 2002, s. 291.

başka Karabağ, Kazak, Gence, Ayrım ağızlarını da kapsamaktadır⁴. Bu ağız grubunun en önemli seslik özellikleri arasında; yuvarlaklaşma hadisesinin yaygın olması: *olor (oluyor)*, *görör (görüyor)*; kelime başında *b > p* ve *d > t* tonsuzlaşmasının sıklıkla görülmesi: *pıçağ (bıçak)*, *tüken (dükkân)*; ağız araştırmalarında damak n'si, nazal n gibi adlarla anılan *ñ* sesinin belirgin bir şekilde kullanılması: *soñra, geldiñ*; kelime sonunda *p > f* değişiminin karakteristik bir özellik göstermesi: *olup > oluf*; kelime içinde *b > v* ve *c > j* sızıcılaşma olayının karakteristik bir ses değişimi olarak ortaya çıkması: *araba > arava*, *beraber > baravar*, *bacı > baji*, *gelecem > gelejem* örnekleri sayılmaktadır⁵.

Belirtilen özelliklerin yanı sıra ağız araştırmaları için birçok değerli malzemeyi içeren Borçalı Karapapak/Terekeme ağzının, Azerbaycan Türkçesi ağızları ile Türkiye Türkçesi ağızlarının özellikle Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ağızları arasında köprü görevi üstlendiğini söylemek mümkündür. Gerek ağız özellikleri gerekse kültürel değerleri bakımından Borçalı Karapapak/Terekeme Türkleri ile Türkiye Karapapak/Terekeme Türkleri arasında çok fark bulunmamaktadır. Bu durum hem konuyla ilgili kaynaklarda belirtilmiş⁶ hem de tarafımızca üzerinde çalışılmakta olan bölge ağzına dair metinlerde tespit edilmiştir⁷.

Borçalı Karapapak / Terekeme Ağzında İsim Çekim Ekleri

İsim çekim ekleri, isim kök veya gövdelerine işlevlik kazandıran eklerdir⁸. Türkçedeki isim çekim ekleri çokluk, iyelik, hâl ve soru eki olmak üzere toplam dört başlık altında ele alınmaktadır. Borçalı Karapapak/Terekeme ağzında, isim çekim eklerinin kullanılışı bakımından ses değişimlerine bağlı olarak ortaya çıkan birçok ilgi çekici örnek bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde bölge ağzında isim çekim eklerinin kullanım biçimleri örneklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Çokluk Eki

İsimlerin çokluk şekillerini yapan bu ek, kelimeler arasında bağlantı kurma işlevi görmemekte, sahip olduğu dil bilgisel özellik, eklendiği isimle sınırlı kalmaktadır⁹. Türkçenin eski dönemlerinden beri çokluk eki +lar, +ler'dir. Bu durum hem ölçünlü dilde hem de ağızlarda -birtakım ses

⁴ M. Şireliyev, *Azerbaycan Dialektologiyasının Esasları*, Azerbaycan Devlet Tedris Pedagoji Edebiyatı Neşriyyatı, Bakı 1962, s. 16-17.

⁵ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. R. E. Rüstemov; M. Ş. Şireliyev, *Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri*, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı 1967, s. 5-6.

⁶ Ahmet B. Ercilasun, *Kars İli Ağzıları*, (2. Baskı), TDK Yayınları, Ankara 2002, s. 1-2.

⁷ Borçalı (Gürcistan) Karapapak/Terekeme Türkleri ağzı ile Ardahan/Çıldır Karapapak/ Terekeme Türkleri ağzının ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimi bakımından mukayeseli bir incelemesi tarafımızca hazırlanmaktadır.

⁸ Mustafa Özkan vd., *Yüksek Öğretimde Türk Dili*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001, s. 497.

⁹ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 2002, s. 221.

değişikliklerine rağmen- geçerliliğini sürdürmektedir.

Borçalı Karapapak/Terekeme ağzında çokluk eki değişik şekillerde görülmektedir. Çokluk ekinin bölge ağzında farklı biçimlerde kullanılmasını belirleyen durum ise, bu eki alan kelimenin son ünsüzüdür. Buna göre bölge ağzındaki bazı ses olayları sonucu, ekin başında bulunan “l” ünsüzü kendisinden önce gelen ünsüzlerin etkisiyle değişebilmektedir.

Buna göre yöre ağzında ünlü ile biten kelimelerle sonu -b, -f, -h, -h, -*, -l, -m, -y sesleriyle biten kelimelere eklenen çokluk eki genellikle +lar, +ler şeklindedir; *uşağ+lar+ı* (çocukları), *toy+lar* (düğünler), *genéral+lar+ı*, *adamlar*, *kitaplar* < *kitaplar*.

Bölge ağzında sonu *n* ünsüzü ile biten kelimelere eklenen çokluk ekleri ilerleyici, yakın, tam ünsüz benzeştirmesi sonucu genellikle +nar, +ner biçimine dönüşmektedir; *o+n+nar+ı* < *onları*, *ğadın+nar* < *kadınlar*, *alman+nar* < *almanlar*.

Borçalı Karapapak/Terekeme ağzında son ünsüzü -d, -s, -ş, -t, -z olan kelimelere getirilen çokluk eki ağırlıklı olarak +dar, +der şeklindedir; *algış+dar* < *alkışlar*, *rus+dar* < *ruslar*, *kent+der* < *kentler*, *kağız+dar* < *kâğıtlar*.

Yöre ağzında çokluk ekinin bir diğer şekli +rar, +rer olarak görülür. Buna göre son ünsüzü -r olan kelimelere eklenen çokluk eki, yukarıdaki ünsüz benzeştirmelerine benzer şekilde +rar, +rer biçiminde görülmektedir; *yazar+rar* < *yazarlar*, *sınır+rar+ı+n+a* < *sınırlarına*.

2. İyelik Ekleri

İyelik ekleri, bir nesnenin başka bir nesnenin parçası veya malı olduğunu belirten eklerdir¹⁰. Borçalı Karapapak/Terekeme ağzındaki iyelik eklerinin şahıs eklerine göre kullanımını şu şekilde belirtmek mümkündür:

Birinci Teklik Şahıs İyelik Eki: Birinci teklik şahıs iyelik ekinin Borçalı Karapapak/Terekeme ağzındaki kullanılışı da Türkçenin genel yapısına uygun olarak +m ekiyle gerçekleşmekte ve ünlü uyumuna uymaktadır; *atam*, *özüm*, *efendim*.

İkinci Teklik Şahıs İyelik Eki: Borçalı Karapapak/Terekeme Türkleri ağzında ikinci teklik şahıs iyelik eki ünlüyle biten kelimelerde +ñ; ünsüzle biten kelimelerde ise ünlü uyumuna bağlı olarak +iñ, +iñ, +uñ, +üñ şeklindedir. Bu durum, yöre ağzının ikinci teklik şahıs iyelik eki bakımından eski Türkçeye bağlandığını gösterir; *işiñ*, *gaşıñ*, *külfetiñ*.

Üçüncü Teklik Şahıs İyelik Eki: Bölge ağzında üçüncü teklik şahıs iyelik eki, ünlüyle biten kelimelerde +sı, +si, +su, +sü; ünsüzle biten kelimelerde ise +ı, +i, +u, +ü biçiminde çok şekilli olarak kullanılmaktadır; *baş+ğa+sı*,

¹⁰ Ergin, a.g.e, s. 221-222.

göl+ü, sürü+sü, ecel+i.

Birinci Çokluk Şahıs İyelik Eki: Yöre ağzında birinci çokluk şahıs iyelik eki, ünlüyle biten kelimelere +mız, +miz, +muz, +müz; ünsüzle biten kelimelere de +ımız, +imiz, +umuz, +ümüz biçiminde eklenmekte ve ünlü uyumuna bağlı olarak kullanılmaktadır; *maşın+ı+mız (arabamız), yol+u+muz, kök+ü+müz.*

İkinci Çokluk Şahıs İyelik Eki: İkinci çokluk şahıs iyelik eki, eski Anadolu Türkçesi döneminde yuvarlak ünlülü şekilleriyle yer almış, bunun dışında geçmişten bugüne kadar Türkçede çok şekilli olarak kullanılmıştır¹¹. Borçalı Karapapak/ Terekeme ağzında da ikinci çokluk şahıs iyelik eki, ünlüyle biten kelimelerde +ñız, +ñiz, +ñuz, +ñüz; ünsüzle biten kelimelerde ise +iñız, +iñiz, +uñuz, +üñüz biçiminde eklenmektedir. İkinci teklik şahıs iyelik ekinde olduğu gibi, bu ekin de yöre ağzında damak n'si (ñ) ile söylenmesi, bölge ağzının arkaik özellikleri yaşattığını göstermektedir; *yad+ı+ñız+da (hatırınızda), teşgilat+ı+ñız, gäl+iş+i+ñız.*

Üçüncü Çokluk Şahıs İyelik Eki: Türkçede üçüncü çokluk şahıs iyelik eki +ları, +leri şeklindedir. Borçalı Karapapak/Terekeme Türkleri ağzında söz konusu iyelik eki birtakım ses olaylarına bağlı olarak +ları, +leri yanında +darı, +deri; +narı, +neri; +rarı, +reri şekillerinde de görülebilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu durum, ekin başında bulunan "l" ünsüzünün eklendiği kelimenin sonunda bulunan -n, -r, -t gibi ünsüzlere dönüşmesi veya bu ünsüzlere yaklaşmasının bir sonucudur; *hökümet+deri < hükümetleri, öy+leri+n+e < evlerine, gâmun+narı+n+nan < kanunlarından, damar+rarı+n+da < damarlarında.*

3. Hâl / Durum Ekleri

Hâl ekleri, isimleri çeşitli ilişkiler için değişik durumlara sokan ekler olup ismin diğer kelimelerle ilişkisi sırasında içinde bulunduğu durumları ifade etmektedir¹². Türkçede ismin hâlleri; yalın hâl, ilgi hâli, belirtme/yükleme hâli, yaklaşma/yönelme hâli, bulunma hâli, ayrılma/çıkma hâli, vasıta hâli, eşitlik hâli ve yön gösterme hâli şeklinde alt başlıklara ayrılmaktadır.

Yalın Hâl: Türkçede yalın hâlin eksizdir. Bu durum Borçalı Karapapak/ Terekeme ağzı için de geçerlidir; *silsile, eller, kent, nene < nine.*

İlgi Hâli: İlgi hâli, ismin bir başka isimle ilgisinin bulunduğunu, kendisinden sonra gelen bir isme bağlı olduğunu gösteren hâldir. İlgi eki ismi genellikle bir başka isme, zaman zaman fiile; zamirleri de bazı edatlara bağlamaktadır. Eski şekli +iñ, +iñ, +uñ, +üñ ve +niñ, +niñ, +nuñ, +nüñ olan

¹¹ Ergin, *a.g.e.*, s. 223. Birinci çokluk şahıs iyelik ekinde olduğu gibi, ikinci çokluk şahıs iyelik eki de Eski Anadolu Türkçesi devresinde yuvarlak ünlü ile kullanılmıştır, "ad+u+ñuz", "göz+ü+ñüz" gibi. Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 12.

¹² Ergin, *a.g.e.*, s. 226.

ilgi hâli eki, Türkçede ünsüzle biten kelimelerden sonra +ın, +in, +un, +ün; ünlüyle biten kelimelerden sonra ise +nın, +nin, +nun, +nün şeklinde görülmektedir.

Borçalı Karapapak/Terekeme ağzında ilgi hâli eki ağırlıklı olarak ünlüyle biten kelimelerden sonra +nın, +nin, +nun, +nün ve +niñ, +niñ, +nuñ, +nüñ ünsüzle biten kelimelerden sonra ise +ın, +in, +un, +ün ve +iñ, +iñ, +uñ, +üñ olmak üzere hem damak n`li (ñ) hem de normal n sesiyedir. Bu durum, yöre ağzının damak n`sini (ñ) belirgin bir şekilde korumasından dolayı ilgi ekinin kullanımında da eski şekli devam ettirdiğini göstermektedir; *bölgenin, onların, onun, ellerin, köpeğini*.

Yöre ağzında örnekleri sınırlı da olsa zaman zaman birinci teklik şahıs iyelik ekinin kullanılmadığı görülmektedir; *başım üsde < başımın üstüne, gözüm üsde < gözümün üstüne*¹³.

Belirtme/Yükleme Hâli: Belirtme veya yükleme durumu, ismi kendisi-ni etkileyen geçişli bir fiile bağlayan hâldir. Eski Türkçede isimlerden sonra +g ve +ğ; iyelik eki almış kelimelerden sonra +n; zamirlerden sonra ise +nı, +ni şeklinde olan belirtme hâli ekinin Türkiye Türkçesinde kullanılan biçimi +ı, +i, +u, +ü`dür¹⁴.

Borçalı Karapapak/Terekeme Türkleri ağzında belirtme hâli eki birkaç şekilde görülmektedir. Bunlardan ilki, Azerbaycan Türkçesi sahasında zamirlerden isimlere de geçerek kullanılan +nı, +ni, +nu, +nü`dür; *âdet+der+i+ni, söz+ü+nü, ol+duk+u+nu*.diğer örneklerde eki +lı göstermedin!!!

Yöre ağzında belirtme hâli ekinin +nı, +ni şekli üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış kelimeler yanı sıra ünlüyle biten kelimelerde de kullanılmaktadır; *ora+nı < orayı, Türkiye+ni < Türkiye`yi, hoşma+nı < hoşmayı*.

Belirtme hâli ekinin bölge ağzındaki ikinci şekli, özellikle Eski Anadolu Türkçesi döneminde görülen ve iyelik eki almış kelimelere getirilen +n`dir¹⁵;

¹³ Bu kullanım özelliği eski Anadolu Türkçesinde ve Güney Azerbaycan Türkçesi ağızlarından Urmiye ağızlarında daha belirgindir. Bilgi için bk. Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, s. 27; Talip Doğan, *Urmiye Ağzları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kırıkkale 2010, s. 117.

¹⁴ Ergin, *a.g.e.*, s. 231-232.

¹⁵ Gülsevin, Eski Anadolu Türkçesi döneminde belirtme hâli eklerinin +ı, +i, +u, +ü ve +nı, +ni, +nu, +nü olduğunu belirttiğinden sonra, bu dönemde kullanılan ve yukarıdaki örneklere benzer “etegin”, “ağzın”, “kamusın” gibi örneklerdeki belirtme durumunun ise eksiz gerçekleştiğini bildirmiştir. Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, s. 34. Gülsevin, bir başka çalışmasında üçüncü teklik şahıs iyelik eki üzerinde durmuş ve bu konuyla da ilgili olan “n” sesinin üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin bir parçası olduğunu ve ekin +(s)ın+ şeklinde olduğunu belirtmiştir. Gürer Gülsevin, “Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı”, *Türk Dili*, C. II, S. 466, Ekim 1990, s. 187-190. Konuyla ilgili yerli ve yabancı araştırmacıların düşüncelerini ortaya koyan Cengiz Alyılmaz, kaynaklarda zamir n`si olarak adlandırılan bu ekin görev elemanı özelliği taşıdığını, bu durumun hem Türkçenin eski dönemlerinde hem de çağdaş Türk lehçelerinde var olduğunu, dolayısıyla bu ekin yardımcı veya türeme bir ünsüz olmadığını, eski bir iyelik ekinin

yasın < *yasını*, *cidasın* < *cidasını*. Ancak bu kullanım şeklinin çok yaygın olduğunu söylemek mümkün değildir. Mevcut kayıtlarda bu tür kullanımlar, aynı şahsa ait metinlerden alınan ve başkasından aktarılan bir şiirin içinde geçmekte, genel konuşmalar içinde böyle bir kullanıma rastlanmamaktadır.

Bölge ağzında kullanılan belirtme hâli eklerinden bir diğeri, Türkiye Türkçesinde de kullanılan +ı, +i, +u, +ü'dür. Bu belirtme hâli eki, ünlü ile biten kelimelere eklendiğinde araya "y" ünsüzü gelmektedir; *men+i* < *beni*, *din+i*, *su+y+u*.

Yaklaşma/ Yönelme Hâli: Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendisine doğru yaklaştığını veya yöneldiğini belirten, esas itibarıyla isimleri fiillere, bazen de isme ve son çekim edatlarına bağlayan hâl ekidir. Eski Türkçede +ğa, +ge şeklinde olan yaklaşma hâli eki, Batı Türkçesine geçer-ken çekim eklerinin başındaki "ğ" ve "g" ünsüzleri düştüğü için +a, +e şekline dönüşmüştür¹⁶.

Borçalı Karapapak/Terekeme ağzında da yaklaşma hâli eki +a, +e'dir. Yöre ağzında bu ek ünlüyle biten kelimelere eklendiğinde "y"; üçüncü teklik veya çokluk şahıs iyelik eki almış kelimelere eklendiğinde ise araya "n" ünsüzü getirilmektedir; *rayon+nar+i+n+a* (bölgelerine), *hamsı+n+a* < *kamusuna* (hepsine), *goca+y+a* < *kocaya*, *sağ+al+m+y+a* (iyileşme).

Borçalı Karapapak/Terekeme Türkleri ağzında "ben", "sen" gibi şahıs zamirlerine yaklaşma hâli eki getirildiğinde *maña*, *saña* gibi kullanımlar yaygın bir şekilde görülmektedir. Bu durum, bölge ağzının yaklaşma hâli ekinin kullanımı bakımından da eski Türkçe özelliklerini muhafaza ettiğini göstermektedir.

Bölge ağzında örneğine sık rastlanmasa da zaman zaman yaklaşma hâli ekinin üst üste geldiği, dolayısıyla ek yığılmasının gerçekleştiği görülmektedir; *indiyene geder* < *indi+y+e+n+e* (şimdiye kadar).

Bulunma Hâli: İsmi fiile, zaman zaman da isme ve son çekim edatlarına bağlayan, kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendi içinde meydana geldiğini ifade etmek için kullanılan hâldir. Eski Türkçe döneminde +ta, +te; +da, +de şeklinde olan bulunma hâli eki, özellikle eski Anadolu Türkçesinde sadece +da, +de şeklinde görülmektedir¹⁷.

Borçalı Karapapak/Terekeme Türkleri ağzında da ağırlıklı olarak ekin tonlu şekilleri kullanılmakta; -ç, -f, -h, -k, -p, -s, -ş, -t gibi ünsüzlerle biten kelimelere getirilen bulunma hâli eki de ünsüz uyumunun dışında +da, +de

kalıntısı olabileceğini, Türkçenin çeşitli dönemlerine ait metinlerden örnekler göstererek ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Cengiz Alyılmaz, "Zamir N'si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?", *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yayınları, Ankara 1999, s. 403-415.

¹⁶ Ergin, *a.g.e.*, s. 233-234.

¹⁷ Ergin, *a.g.e.*, s. 233-234. Bulunma hâli ekinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde +da, +de şeklinde kullanıldığını gösteren çeşitli örnekler için bk. Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*; s. 49.

şeklinde kendisini göstermektedir¹⁸; *saha+da, üs+de, kent+de, teref+de, döğ+üş+de*.

Ayrılma / Çıkma Hâli: İsmi fiile, zaman zaman da isme ve son çekim edatlarına bağlayan, kelime gruplarında ve cümlede fiilin gösterdiği hare-kecin kendisinden uzaklaştığını ifade etmek için kullanılan hâldir. Eski Türkçe döneminde +tın, +tin; +dın, +din şeklinde olan ayrılma hâli eki Batı Türkçesine geçişle birlikte -eski Anadolu Türkçesi dönemindeki bazı istisnaların dışında- geniş ünlülerle kullanılmıştır¹⁹.

Borçalı Karapapak/Terekeme ağzında ekin kullanımı iki şekilde görülmektedir. Bunlardan birincisi +dan, +den şeklinde olup *borçalı+dan, aftobus+dan < otobüsten, gılış+dan < kılıçtan, vaht+dan < vakitten* örneklerinde olduğu gibi ünsüz uyumuna uymayarak ekin tonlu şekliyle kullanılmıştır²⁰.

Bir diğeri ise +nan, +nen şeklinde olup bölge ağzında m, n ünsüzle-riyle biten kelimelere eklenen ayrılma hâli ekinin, ünsüz benzeşmesi sonucu ekin başındaki d sesinin n sesine dönüşmesiyle meydana gelmiştir; *gedim+nen < kadimden (eskiden), derisin+nen < deri+si+n+den, keç+en+nen < geçenden*.

Vasıta Hâli: İsmi fiile bir vasıta olduğunu ifade eden, kelime gruplarında ve cümlelerde fiilin kendi vasıtasıyla kendisinin ifade ettiği zamanda yapıldığını gösteren durumdur²¹. Türkçede vasıta hâli eki +n'dir. Ancak bugün kelime bünyesi ile bütünleşerek bazı örneklerde yaşayan bu ek yerini "ile" edatına ve onun ekleşmiş şekline bırakmıştır.

Borçalı Karapapak/Terekeme Türkleri ağzında vasıta hâli eki iki şekilde görülmektedir. Bunlardan birincisi "ile" edatıyla yapılanıdır; *tamamiyle, vahdıyla, zaferle*.

Bölge ağzında vasıta hâli ekinin bir diğeri kullanımı ise +nan, +nen şeklinde olanıdır²². Yöre ağzında vasıta hâli ekinin bu ikinci şekli "ile" edatına oranla daha sık görülmektedir; *ohloy+nan < oklavayla, bun+nan < bununla, kendir+nen < kendirle*.

Eşitlik Hâli: İsmi eşitlik, benzerlik, gibilik belirten durumu olan eşitlik

¹⁸ Şireliyev, bulunma hâli ekinin tonlu şeklinin tercih edilmesinin Azerbaycan Türkçesi ağızlarının tamamında görülen genel bir özellik olduğunu, bazı ünsüz benzeştirmelerinin dışında her zaman ekin tonlu şeklinin kullanıldığını ifade etmiştir. Şireliyev, *a.g.e*, s. 140.

¹⁹ Ergin, *a.g.e*, s. 235-236.

²⁰ Şireliyev, ayrılma hâli ekinin tonlu şeklinin kullanılması özelliğinin, ünsüz benzeştirmelerinin etkisiyle ortaya çıkan farklı söyleyişlerin dışında, Azerbaycan Türkçesi ağızlarının genelinde görülen bir durum olduğunu dile getirmiştir. Şireliyev, *a.g.e*, s. 140.

²¹ Ergin, *a.g.e*, s. 237.

²² Gülensoy vd., Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde yer alan Nahçıvan bölgesinin ağızını inceledikleri çalışmalarında, benzer bir kullanım şekline değinmiş, bu ekin "ile" edatının ekleşerek kısmen ünlü uyumuna girmesiyle birlikte +(1)nan, +(i)nen şekline dönüştüğünü, bu durumun da ekin +ile+n şeklinde kelime bünyesine kaynaşmasının bir göstergesi olduğunu belirtmişlerdir. Tuncer Gülensoy vd., *Nahçıvan Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara 2009, s. 43.

hâli, ismi fiile bağlamakta; kelime gruplarında ve cümlede fiilin oluş veya yapılış tarzını ifade etmektedir. Bu durumu meydana getiren ek de eşitlik hâli ekidir. Türkçede eşitlik eki +ca, +ce; +ça, +çe; +cak, +cek ve +layın, +leyin'dir. Ancak bunlar içinde bugün de kullanımı en yaygın olan eşitlik hâli eki +ca, +ce, +ça, +çe'dir. Bu eşitlik ekinin eski Türkçedeki şekli +ça, +çe idi. Batı Türkçesine geçildikten sonra bu durum bir süre daha de-vam etmiş ve eski Anadolu Türkçesinden sonra ekin c'li şekilleri ortaya çıkmıştır²³.

Borçalı Karapapak/Terekeme ağzında, eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi, eşitlik hâli ekinin hem tonlu hem de tonsuz şekilleri kullanılmaktadır. Eşitlik hâli ekinin ç sesiyle söylendiğini gösteren en açık kullanım "neçe" kelimesinde görülmektedir²⁴; *nêçedi, nêçe (nasıl)*.

Yöre ağzında eşitlik hâli ekinin +ca, +ce şeklinde kullanıldığını götseren çok sayıda örnek vardır. Ekin tonlu biçiminin kullanımında zaman zaman ünsüz uyumunun dışına çıkıldığı görülmektedir; *bir+ce (sadece, tek, yalnız), evvel+ce, bala+ca (küçük, küçücük), gètdi +ce < gittikçe, gavaḥ+ca (önceden)*.

Yöre ağzında eşitlik hâli ekinin kullanımında ekin başında bulunan c sesi de bölge ağzında yaygın bir şekilde görülen c > j sızıcılaşmasından etkilenmektedir; *nêje < nice, indije < indice (şimdice; hemen şimdi)*.

Yön Gösterme Hâli: Yön gösterme hâli, fiilin oluştuğu yönü göstermektedir. Bu durumu ifade eden ekler de yön gösterme hâli ekleri denilmektedir. Ancak yön ekleri Türkçede çekim eki olma özelliğini yitirerek sınırlı sayıda kelime bünyesinde yapım eki işlevine bürünmüştür. Türkçede yön gösterme hâli ekleri +ra, +re ve +arı, +eri şeklindedir. Bunlardan +ra, +re eki Türkçenin eski dönemlerinden beri aynı şekilde kullanılırken +arı, +eri eki eski Türkçede +garu, +gerü şeklindeydi. Zamanla ekin başındaki ünsüzler düşmüş ve yön gösterme eki bugünkü hâlini almıştır²⁵.

Borçalı Karapapak/Terekeme Türkleri ağzında yön gösterme hâli ekleri +ra, +re ve +arı, +eri şeklindedir. Bunlardan +ra, +re yön gösterme eki daha

²³ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 239, 241. Eşitlik hâli eki Eski Anadolu Türkçesi döneminde hem c'li hem de ç'li olarak kullanılmıştır. Bu konuyla ilgili örnek kullanım şekillerini ayrıntılı gösteren bir çalışma için bk. Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, s. 74-75.

²⁴ Ercilasun, benzerlik ve eşitlik işlevine sahip +ça, +çe ekindeki benzerlik veya eşitlik görevinin +ç ekine dayandığını ve ekin yanındaki ünlülerin pekiştirme görevinde olduklarını belirtmiştir. Ahmet B. Ercilasun, "Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi", *Dil Araştırmaları*, C. I, S. 1, Güz 2007, s. 17-18.

²⁵ Ergin, ekin asıl şeklinin +ru, +rû olduğunu, -garu, -gerü şeklinin de +ğa, +ge ve +ru, +rû'nün birleşmesiyle meydana geldiğini, dolayısıyla Türkçede yön eklerinin +ru, +rû ve +ra, +re olduğunu belirtmiştir. Ergin, *a.g.e.*, s. 241-242. Yön gösterme hâli ekinin eski Türkçe dönemindeki şekli ve o dönemde "+garu" eki ile "ara" kelimesinin mukayeseli olarak kullanımını görmek için bk. Cengiz Alyılmaz, *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum 1994, s. 64.

çok *sonra*, *sora* örneklerinde görülmektedir.

+arı, +eri yön gösterme hâli eki ise *ireli* < *ileri*, *içeri*, *añarı* < *añarı* < *añaru* < *añgaru*²⁶ şeklinde kullanılmaktadır²⁷.

4. Soru Eki

İsmi fiile bağlayan, ismin soru şeklini yapan isim çeki ekidir. Türkçede +mı, +mi, +mu, +mü şeklinde ünlü uyumuna bağlı olarak çok şekilli olarak kullanılan soru eki, eski Türkçede -mu, -mü şeklinde yuvarlak ünlü ile kullanılmaktaydı. Soru eki, Batı Türkçesinde özellikle eski Anadolu Türkçesi döneminde sadece +mı, +mi şeklinde yer alırken Osmanlı Türkçesi içinde uyuma bağlanarak bugünkü çok şekilli hâline ulaşmıştır²⁸.

Borçalı Karapapak/Terekeme Türkleri ağzında soru eki +mı, +mi, +mu, +mü olarak ve çok şekilli biçimde yaşamaktadır; *var mi*, *olor mu* < *oluyor mu*, *varıydı mi* < *var mıydı*, *ele mi* < *öyle mi?*

Bunlara ek olarak yöre ağzında soru anlamı, ek kullanılmadan vurgu yoluyla ve vurguya bağlı olarak son hecedeki ünlünün uzatılmasıyla da verilebilmektedir; *bilirsēn?* (*biliyor musun?*). Bu durumun Azerbaycan sahası içine giren ağızlarda yaygın bir şekilde kullanıldığını söylemek mümkündür²⁹.

Sonuç

Borçalı bölgesi; tarihî geçmişi ve jeopolitik önemi dolayısıyla Karadeniz Bölgesi için önemli bir konumda bulunmaktadır. Ayrıca bu bölge, fen ve sosyal bilimler alanında çalışan saha araştırmacıları için bakir bir saha durumundadır. Dolayısıyla Borçalı üzerine yapılacak çalışmalar, hem araştırmacıların değerli sonuçlar elde etmelerine vesile olacak hem de Karadeniz Bölgesini de yakından ilgilendiren yörenin çeşitli disiplinler açısından binmezlikleri aydınlanmış olacaktır.

²⁶ Bölge ağzında *añarı* ve *añrı* şeklinde söylenen bu kelime, kaynaklarda “*añaru*, *añarı*” biçiminde ve “öte, ileriye doğru, öbür taraf” anlamıyla kullanılmaktadır. *Yeni Tarama Sözlüğü*, (Dzl. Cem Dilçin), TDK Yayınları, Ankara 1983, s. 9.

²⁷ Yön gösterme eklerinin ele alındığı birçok çalışmada örnek olarak verilen “*bura*”, “*şura*”, “*ora*” gibi kelimelerdeki “*ra*” ise aslında *bu*, *şu*, *o* işaret zamirlerine Türkçede “*yer*, *orun*” anlamına gelen “*ara*” kelimesi eklendikten sonra kelimedeki gerçekleşen hece kaynaşması sonucu ikinci kelimenin başındaki “*a*” ünlüsünün düşmesiyle oluşmuştur. Ağız araştırmalarında sıklıkla yapılan bu yanlış anlamaya dair ayrıntılı bilgi için bk. Güner Gülsevin, “Ağız Araştırması İncelemelerimizde Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (1): *bu+ra mı*, *bu+ara mı?*”, s. 333-335.

²⁸ Ergin, *a.g.e.*, s. 243.

²⁹ Şireliyev, Azerbaycan Türkçesi ağızlarında soru şeklinin çekimlenmesinin iki gruba ayrıldığını, bunlardan ilkinin soru ekini kullananlar, ikincisinin ise soru anlamının verilmesinde soru ekini kullanmayanlar olduğunu belirtmiştir. Belirtilen bu özelliklerden ilk gruba Gazah, Garabağ, Gence, Ağdam, Göyçay ağızları; ikinci gruba Bakü, Şamahı, Nahçıvan, Ordubad, Tebriz, Mereze, İsmayılı, Mugan ağızlarının girdiğini bildirmiştir. Ayrıca soru işletiminde her iki yolu kullanan ağızlar arasında Zagatala ve Gah ağızlarını saymaktadır. Şireliyev, *a.g.e.*, s. 280.

Bu çalışmada, Gürcistan sınırları içinde bulunan ve 550.000 civarında Karapapak/Terekeme Türkünün yaşadığı Borçalı'dan (Karayazı/Gardabani, Marneuli) derlenen metinlere hareketle yöre ağzında isim çekim eklerinin kullanılışları üzerinde duruldu. Söz konusu eklerin kullanımı açısından dikkat çekici olan, özellikle çokluk eki ve bazı hâl eklerinin, eklendikleri kelimelerin son ünsüzüne bağlı olarak değişime uğraması ve yöre ağzı için karakteristik bir ses değerine sahip olan damak n'sinin (ñ) ikinci şahsın teklik ve çokluk iyelik çekimlerinde de kendisini açık bir şekilde göstermesidir.

Borçalı Karapapak/Terekeme Türkleri ağzının sadece bir yönünün ele alındığı bu çalışmanın amaçlarından biri özellikle sosyoloji, halk bilimi gibi disiplinler üzerine çalışan araştırmacıların dikkatini bölgeye çekmek, konu-mu itibarıyla Kafkasya, Kuzeydoğu Anadolu ve Gürcistan; dolayısıyla Karadeniz Bölgesi için Borçalı'nın önemini az da olsa ortaya koymaya çalışmaktır.

Kaynak Kişiler: Afik Muhtaroglu (Borçalı/Nazarlı), Abdulali İbrahimsoy (Borçalı/Karayazı), Ulhan Guliyev (Borçalı/Candar), Aslan Kosalı (Borçalı/Kosalı), Yeter Piriyeva (Borçalı/Karayazı).

Çeviriyazı İşaretleri:

ā : normalden uzun a ünlüsü

ē : normalden uzun e ünlüsü

é : e-i arası ünlü (kapalı e ünlüsü)

ä : açık e ünlüsü

ġ : arka damak g sesi

ħ : arka damak sızıcı h sesi

▪ : ön damak sızıcı h sesi

ĳ : ön damak k sesi (yalnız kalın ünlülerle hece kurduğu zaman)

ñ : damak n'si

